

М.І. Панов, д-р юрид. наук, професор,
зав. кафедри кримінального права № 2
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
академік АПрН України, м. Харків

Н.О. Гуторова, д-р юрид. наук, професор,
директор Кримського юридичного інституту
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент АПрН України, м. Харків

УДК 343.3.7:340.11

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Передумовою будь-якого наукового дослідження є визначення методологічних засад його проведення. Під методологією дослідження взагалі і проблем Особливої частини кримінального права України, зокрема, слід розуміти систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, яка в такій якості становить собою комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припу-

щення до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [1; 3; 11; 17; 23]. При цьому заслуговує відзначення, що *методологія наукового пізнання – явище інтегральне*, яке об'єднує систему компонентів, що її утворюють: світоглядні, загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, закони і правила логіки, загальнонаукові та приватно наукові методи й методики дослідження реальної дійсності. Ось

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

чому методологію не можна зводити лише до тієї чи іншої (однієї) компоненти, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку будуть безпідставно залишатися інші, внаслідок чого й методологія як така не буде визначена з необхідною повнотою [11, с. 46]. Таке розуміння методології правових досліджень ми вважаємо переконливим, і тому воно буде покладено нами в підґрунтя вирішення зазначеної проблеми. З огляду на викладене а priori вважаємо, що методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права включають в себе *систему методів*, до яких відносимо як основні: діалектичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний (догматичний), соціологічний, історичний та порівняльний методи. Кожен з них має свої особливості, що надає можливості ґрунтовно висвітлювати ті чи інші аспекти об'єкта (предмета) дослідження. У той же час доповнюючи один одного, вони в цілому утворюють одну досить складну діалектично суперечливу і в той же час єдину систему взаємопов'язаних прийомів наукового пізнання.

Розробляючи зазначені методологічні засади, треба перш за все виходити зі спе-

цифіки самого об'єкта дослідження – у нашому випадку проблем Особливої частини кримінального права. Цей об'єкт є досить складним: він може виступати у вигляді *одиночного об'єкта (явища)*, приміром, окремого злочину (його певного виду чи типу) і норми кримінального права, яка встановлює відповідальність за цей злочин, а також *множинності об'єктів (явищ)*, тобто відносно обособленої групи злочинів і правових норм, що передбачають відповідальність за них і містяться в певному розділі Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК). Причому тут слід урахувати як характер і соціальну значущість тих чи інших суспільних відносин, що охороняються нормами кримінального права, так і особливості суспільно небезпечних діянь (злочинів), які на них посягають, а також зміст і специфіку відповідних кримінально-правових норм виходячи з їх завдання, єдності і взаємозв'язку з усією системою норм даної галузі права. Таким чином, зміст об'єкта дослідження становлять як певні явища соціально-правової реальності (злочинні діяння), так і правові норми, які виступають логіко-юридичними формами відбиття й нормативного закріплення цих явищ у відповідних актах. Отже, складність цього об'єкта і його своєрідність

обумовлюють також особливості методологічних підходів до його дослідження.

Науковий аналіз проблем Особливої частини кримінального права, як і в цілому кримінально-правової проблематики, вважаємо за необхідне здійснювати передусім з використанням *діалектичного методу пізнання*, що передбачає *побудову мислення від конкретного до абстрактного з подальшим переходом від абстрактного до конкретного* [10, с. 78–83; 11, с. 127–157]. Таке дослідження може проходити декілька етапів. На першому з них аналізується головним чином *одиночні об'єкти*: окремі (конкретні) види злочинів, наприклад, крадіжки, шахрайства, вимагання та ін. При цьому слід мати на увазі, що поняття цих злочинів ми лише умовно відносимо до категорії *одиночних об'єктів* дослідження. *Реально ж вони становлять собою деяку множинність суспільно небезпечних діянь* (актів суспільно небезпечної поведінки) *одного й того ж виду* (типу чи класу), як от *крадіжок, шахрайств, вимагань та ін.* В реальній дійсності кожен із цих конкретних злочинів, що належать до того чи іншого виду (типу) суспільно небезпечних діянь, мають невизначену кількість індивідуальних (особливих і своєрідних) ознак, які, проте, в кримінально-правовому аспекті

далеко не завжди є релевантними і тому не враховуються законодавцем. У процесі вивчення конкретних діянь дослідник шляхом синтезу, узагальнення й абстрагування від часткових і несуттєвих ознак повинен виявити найбільш загальні й найбільш істотні в кримінально-правовому смислі ознаки, притаманні в цілому даному виду (типу, класу) діянь, які мають постійну (як закономірність) повторюваність (алгоритм) у кожному конкретному випадку і при цьому відбивають сутність злочинів цього виду (типу). Указані наукові пошуки мають провадитися шляхом накопичення й вивчення як теоретичного, так і емпіричного матеріалу, його аналізу й синтезу, і бути пов'язаними з широким використанням *теоретичного інструментарію пізнання кримінально-правових явищ*, зокрема, таких як *«закон про кримінальну відповідальність»*, *«поняття злочину»*, *«склад злочину»*, *його елементи* (*«об'єкт»*, *«об'єктивна сторона»*, *«суб'єктивна сторона»*, *«суб'єкт злочину»*) *та ознаки, а також інші категорії й поняття кримінального права.*

Запропонований аналіз розпочинається, звичайно, з дослідження об'єкта злочину, що дасть можливість установити соціальну сутність діянь відповідного виду (типу) – їх суспільну небезпеч-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ність [21, с. 6-21]. Об'єкт злочину, як суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом від злочинних посягань, виконує фундаментальну функцію у визначенні всієї системи об'єктивних і суб'єктивних ознак діянь (відповідного виду, типу), що на нього посягають. Подальше вивчення пов'язано з розглядом предмета злочину (за його наявності), виокремленням і з'ясуванням його загальних (універсальних) та особливих (спеціальних) ознак, дослідженням ознак об'єктивної й суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину і кваліфікуючих обставин.

Такий підхід проведення наукового дослідження в кінцевому підсумку має за мету встановити наявність системи істотних узагальнених і типових об'єктивних і суб'єктивних ознак, властивих даному виду (типу, класу) діянь, тобто певним актам поведінки особи (її вчинків). Причому цим ознакам належить:

- а) відображати в узагальненому вигляді сутність названих діянь;
- б) підкреслювати їх найбільш специфічні й індивідуальні риси, якими вони відрізняються від інших діянь (у тому числі суміжних);
- в) відбивати соціальну значущість цих діянь, тобто їх суспільну небезпечність.

Вирішення поставленого завдання дає можливість створити *абстракції нижчого рівня*, які визначаються

видовими поняттями, завжди фіксують і віддзеркалюють певний вид (тип, клас) суспільно небезпечних діянь [14, с. 48]. Такі абстракції виступають логікогносеологічною основою формулювання кримінально-правових норм, що знаходять закріплення у диспозиціях відповідних статей Особливої частини КК (наприклад, крадіжка – ст. 185; шахрайство – ст. 190; вимагання – ст. 189 КК та ін.). Але, розробляючи в такий спосіб ці абстракції нижчого рівня, слід урахувувати, що поняття, які вони відображають, не статичні, не абсолютні, а тому повинні відбивати й відтворювати реальну дійсність у її діалектичній суперечливості й розвитку, внаслідок чого самі поняття (як і кримінально-правові норми, що їх фіксують), мають бути в стані змін і розвитку в бік адекватного відбиття соціально-правової реальності [1, с. 25–30].

Складнішим є процес дослідження проблем на рівні *окремої групи злочинів*, які посягають на один і той же родовий (видовий) об'єкт і які передбачені в нормах певного розділу Особливої частини КК (*множинність об'єктів*). Розробляючи систему абстракцій нижчого рівня (видові поняття), дослідники стикаються з проблемою наявності, крім індивідуальних (особливих) ознак, притаманних кожному із цих видів (типів) злочинів, також і *загальних*,

властивих їм усім (певній групі злочинів) *ознак*. Тут завжди має місце діалектичний процес, коли вище (загальне) виникає з нижчого (конкретного), а нижче переходить у вище. У процесі абстрагування від індивідуальних (особливих) ознак абстракцій нижчого рівня і встановлення при цьому ознак більш загального порядку, характерні цим абстракціям (видовим поняттям), виникають логіко-гносеологічні та юридичні підстави для розробки абстракції вищого рівня – *родового наукового поняття окремої групи злочинів*. При цьому варто керуватися правилом, що будь-яке поняття (тим паче родове) є результатом узагальнення й вирізнення предметів або явищ того чи іншого класу за найбільш суттєвими і узагальненими ознаками [7, с. 133 - 161]. За своїм обсягом воно охоплює всі злочини (або окрему групу), кримінальну відповідальність за які передбачено в статтях того чи іншого розділу КК. Первинною і тому фундаментальною підставою формування й розробки цих абстракцій (і відповідних їм понять) служить родовий (а в деяких випадках – видовий) об'єкт цих злочинів. Він окреслює не тільки коло діянь, що утворюють зміст та обсяг подібних абстракцій, а й виступає детермінантою найсуттєвіших ознак цих діянь. Водночас потребують

ґрунтовного опрацювання й інші елементи складу злочину: об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, суб'єкт злочину, система об'єктивних і суб'єктивних ознак, що утворюють зміст даного родового поняття.

Розроблене в такий спосіб родове поняття відповідної групи злочинів становить *наукову абстракцію середнього рівня*. Вона, з нашого погляду, займає проміжне місце між науковими абстракціями нижчого рівня (видовими поняттями конкретних видів злочинів) і абстракцією *вищого рівня* (загальним поняттям злочину), що виконує функцію фундаментальної категорії кримінального права.

Безперечно, розробка наукових абстракцій середньої ланки – родових понять злочинів певної групи, з одного боку, ґрунтується на синтезі загальних ознак понять окремих видів злочину (абстракцій нижчого рівня), з другого – здійснюється в межах розробленої наукою кримінального права абстракції найвищого рівня – загального поняття злочину, закріпленого в ст. 11 КК. Ці абстракції, як і поняття, що їх відображають, знаходяться між собою у співвідношенні не тільки *координації*, коли ознаки цих абстракцій (і відповідних понять) узгоджуються й не суперечать одна одній, але й *субординації*, тобто підпорядкованості й від-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

повідності абстракцій рівня нижчого абстракціям вищого рівня. Необхідність опрацювання таких родових понять у науці кримінального права базується на безперечно виваженому філософському постулаті: хто береться за окремі питання без попереднього вирішення загальних, той неминуче буде на кожному кроці, не усвідомлюючи цього, натикатиметься на останні. Саме на даному методологічному підґрунті шляхом розробки *родових понять* окремих груп злочинів провадились дослідження проблем кримінальної відповідальності, наприклад, за злочини проти власності [16], проти природного середовища [9], безпеки виробництва [5], громадської безпеки [22] та ін. *Ці поняття є доктринальними*. Вони виступають *науковими логіко-юридичними* абстракціями, які виконують важливу функцію засобів наукового пізнання соціально-правових явищ. (Винятком є закріплення в законі родового поняття злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини); у ст. 401 КК сформульовано поняття військового злочину).

Наступний етап дослідження полягає у сходженні (піднятті) від абстрактних понять до конкретних явищ правової реальності (зворотний шлях). Таке підняття при дослідженні окремих видів

злочинів, що посягають на єдиний родовий об'єкт, провадиться поетапно, окремими сходінками. Від виробленого теорією кримінального права загального поняття злочину (абстракції вищого рівня) необхідно піднятися до утвореного в процесі наукового пізнання родового поняття злочинів певної групи (абстракції середнього рівня), а через нього – до поняття окремого виду злочину (абстракції нижчого рівня). Лише таке послідовне сходження від загальної абстракції через абстракцію рівня середнього до абстракції нижчого рівня дозволить зрозуміти конкретні правові явища – конкретні види злочинів. У процесі зазначеної пізнавальної діяльності, підняття від абстрактного до конкретного є можливість глибше і всебічніше розглянути конкретні злочини, з'ясувати їх соціальну сутність і суспільну небезпечність, більш глибше пізнати їх юридичну природу, об'єктивні та суб'єктивні ознаки й одночасно уточнити й конкретизувати безпосередньо кримінально-правову норму, викладену в диспозиції статті Особливої частини КК з точки зору оптимальності її формулювання й точності фіксування в ній ознак суспільно небезпечного діяння певного виду (типу). При цьому, безумовно, можуть бути сформульовані пропозиції по вдосконаленню як кримінально-

го законодавства, так і практики його застосування. Як зазначається у філософії права, такий рух дає можливість показати конкретні правові явища та процеси об'єктивно, у всій повноті та єдності багатоманітного. При такому складному сходженні від абстрактного до конкретного вирішальна роль належить законам і категоріям діалектики як вузловим пунктам, моментам, сходинкам у процесі пізнання правової дійсності [11, с. 127-157]. Зокрема, досліджувати проблеми Особливої частини кримінального права потрібно через призму таких філософських категорій, як явище і сутність, зміст і форма, структура й елементи, окреме й загальне, ціле й частка тощо, з установленням закономірностей їх існування й розвитку.

Підкреслимо, що рух мислення від абстрактного до конкретного й навпаки виявляє як спільність відповідних правових явищ і процесів у їх єдності, так і своєрідність кожного окремого правового явища чи процесу. Це, у свою чергу, породжує певні суперечності між абстрактним і конкретним, і лише суперечлива єдність останніх, їх взаємодія й постійні переходи одного в інше забезпечують реалізацію потенцій абстрактного в пізнанні конкретного [11, с. 146-150].

Із наведеного випливає, що

при вивченні проблем Особливої частини кримінального права, безумовно, вельми плідним є використання діалектичного методу пізнання. Але його необхідно застосовувати в комплексі з іншими методами наукового дослідження розглядуваних проблем, які входять до складу їх методологічних засад. Вважаємо, що цей метод слід поєднувати в першу чергу з *методом системно-структурного аналізу*, який зумовлює всебічний розгляд складних цілісних об'єктів (систем), частини яких становлять собою підсистеми цілісних систем [24, с. 3–18; 11; 4, с. 3–21; 8; 12; 13]. Системний підхід до вивчення цих складних явищ дозволяє з'ясувати внутрішній механізм не лише дії окремих його компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях [11, с. 243]. Використання даного методу пізнання в процесі дослідження проблем Особливої частини кримінального права дає змогу виявити внутрішню побудову системи кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за певні види злочинів (чи їх групи), встановити як взаємозв'язок і взаємозумовленість елементів змістовної частини цієї системи, так і їх зв'язок з іншими кримінально-правовими нормами, поняттями й категоріями.

У праві системою найниж-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

чого рівня, первинною системоутворюючою його клітиною виступає *норма права*. Тому, застосовуючи системний підхід до дослідження вказаної проблеми, перш за все необхідно проаналізувати кожну з правових норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини певного виду. Така норма становить сукупність взаємопов'язаних структурних компонентів, що разом утворюють структурно впорядковану цілісну єдність, якій притаманні відносні самостійність, стійкість та автономність функціонування. Структурні компоненти норми Особливої частини кримінального права – гіпотеза, диспозиція й санкція – мають узгоджуватися, взаємодіяти між собою, логічно утворювати єдину правову норму як цілісний системний об'єкт, якісні характеристики якої не можуть бути зведеними до характеристик її окремих структурних компонентів. У рамках правової норми не виключається можливість відповідних змін у тих чи інших її компонентах, але ця система може руйнуватися чи суттєво погіршуватися її функціонування, якщо ці зміни будуть настільки суттєвими, що призведуть до принципової невідповідності зміненого структурного компоненту правової норми іншим її компонентам. За таких умов зруйнована чи змінена пра-

вова норма втрачає свою ефективність, що викликає необхідність її зміни чи створення нової норми. Цей методологічний підхід потрібно враховувати і при внесенні за результатами наукових пошуків змін і доповнень до кримінального законодавства.

Наступним рівнем систематизації права виступає *правовий інститут*, який становить собою об'єктивно утворену в середині галузі права відносно відособлену групу правових норм, які регулюють типові й тісно пов'язані між собою суспільні відносини, що мають суттєві відмінності від суміжних відносин і в силу цього набувають певної самостійності, стійкості й автономності функціонування [11, с. 268]. У процесі наукового дослідження належить із застосуванням методу системно-структурного аналізу вивчити внутрішню побудову окремих інститутів Особливої частини кримінального права, взаємозв'язок і взаємозумовленість кримінально-правових норм, що входять до його складу. Це викликає необхідність опрацювання зв'язків розглядуваного правового інституту також з іншими кримінально-правовими поняттями, категоріями та інститутами, установлення обсягу та змісту відповідних понять, з'ясування місця цього інституту в системі норм та інститутів Особливої частини кримінального права.

В окремих випадках такі наукові доробки можуть призвести до висновку про потребу створення нового інституту Особливої частини кримінального права, що повинен становити цілісне й відносно самостійне утворення. Застосування зазначеного методу при цьому дозволить, з одного боку, уникати включення до його складу кримінально-правових норм, що суперечать правовій природі цього інституту і тому не сприймаються системою, а з другого – своєчасно заповнювати прогалини в межах даної системи. Такий підхід, на нашу думку, дасть можливість побудувати логічно виважену цілісну систему правових норм – інститут Особливої частини кримінального права, за допомогою якого можна буде забезпечити належну кримінально-правову охорону певного виду суспільних відносин, які утворюють зміст родового (чи видового) об'єкта. Однак тут слід мати на увазі, що формування інституту права – доволі складний пізнавальний процес, який не може в якусь мить бути здійсненим і завершеним, оскільки через правові норми він стикається із соціальною реальністю, що постійно розвивається, деталізується, а разом з нею вдосконалюється й розвивається цей інститут чи навіть створюється новий. Відзначимо, що в доктрині кримінального

права висновки про необхідність створення нових інститутів Особливої частини останнього було зроблено на підставі наукових досліджень з використанням, зокрема, системно-структурного аналізу такими науковцями, як В.П. Тихий – стосовно інституту злочинів проти громадської безпеки [22], В.І. Борисовим – щодо інституту злочинів проти безпеки виробництва [5], С.Б. Гавришем – стосовно інституту злочинів проти довкілля [9] та ін.

Додержання принципів системного підходу зумовлює й потребу вивчення цілісних системних утворень у їх взаємодії з іншими системами, в тому числі і з інститутами Загальної частини. Інститут Особливої частини кримінального права – досить складне системне утворення, оскільки об'єднує певну кількість структурних елементів – окремих норм права, кожна з яких також становить собою систему, проте нижчого рівня. У свою чергу, правовий інститут входить структурним компонентом у систему вищого рівня – галузь права, а остання – в систему права. Тому дослідження кримінально-правових норм, передбачених тим чи іншим розділом Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за окрему групу злочинів, треба здійснювати з урахуванням їх зв'язків – внутрішнього й зовнішнього стосовно

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

правової системи.

Із викладеного випливає, що метод системно-структурного аналізу відіграє важливу роль як методологічне підґрунтя наукового дослідження проблем Особливої частини кримінального права. Ми приєднуємось до позиції вчених, які розглядають системно-структурний аналіз не як загальну й окрему (самостійну) стратегію дослідження в наукових пошуках, а як один з моментів теорії пізнання. Одночасно підкреслюємо, що сама по собі системність, у відриві від цієї теорії, яка базується на діалектичному методі, не лише не може застосовуватись при вивченні будь-якого об'єкта, а й страждає тією обмеженістю, яка не дозволяє їй проникнути в сутність того чи іншого об'єкта з достатньою мірою глибини й ґрунтовності [24, с. 187; 11, с. 245]. З огляду на це систему кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за ту чи іншу групу злочинів, а також її структурні компоненти (окремі правові норми) слід аналізувати не лише як статичні утворення, які характеризуються певною структурною й функціональною постійністю, а й у їх русі й розвитку [24, с. 187]. Тому метод системно-структурного аналізу повинен використовуватись у нерозривному зв'язку з іншими методами пізнання.

Досить поширеним у науці

кримінального права й майже традиційним є *формально-логічний (догматичний) метод* дослідження. За його допомогою мається можливість визначити відповідність побудови норми кримінального права законам і правилами формальної логіки. Так, шляхом аналізу й синтезу, з використанням аналогій та абстракцій, інших правил і законів логіки вбачається можливим сформулювати такі кримінально-правові норми, в яких мало б місце оптимальне співвідношення абстрактного й конкретного (казуїстичного), і в кінцевому підсумку досягти найбільш досконалих прийомів і правил законодавчої техніки. Це означає, що законодавче закріплення правових норм належить здійснювати за допомогою понять, які характеризуються чіткістю, формальною визначеністю, а їх зміст повинен бути строго фіксованим. Це дозволить точно й достатньо повно визначити обсяг відповідних явищ реальної дійсності, які визнаються злочином, що є необхідною умовою правильного застосування кримінального закону й додержання принципу законності в кримінальному судочинстві. Слова і словесні комплекси, включені до норм кримінального права, мають відрізнятись високою інформативністю, однозначністю, семантичною жорсткістю. Мова кримінального

закону повинна бути доступною і зрозумілою не лише для юристів, а й громадян, зобов'язаних неухильно додержуватися норм права [18, с. 79-82; 6]. Водночас треба зазначити, що в кримінальному законі поряд з точними поняттями доволі часто використовуються й оціночні, обсяг і зміст яких визначається не тільки законодавцем, а й розкривається і уточнюється в процесі оціночно-пізнавальної діяльності щодо кожного конкретного факту особою, яка застосовує закон [14, с. 115-123; 19, с. 79-82; 15, с. 302-312]. Включення таких понять до КК ускладнює розуміння кримінального закону, викликає складнощі в застосуванні таких норм. Незважаючи на це, в деяких випадках при формулюванні кримінально-правової норми неможливо обійтись без їх використання, хоча слід прагнути до максимального скорочення в КК таких понять.

Важливу роль у проведенні наукових досліджень проблем Особливої частини кримінального права відіграє *соціологічний метод* (інколи його називають *загальносоціологічним*). Оперування ним дає можливість розглянути злочин як соціальне (а не тільки суто правове) явище, а норми кримінального права – як різновид соціальних норм. Правові норми й інститути Особливої частини кримінального права

належить вивчати з точки зору їх соціальної зумовленості й цінності, у процесі їх функціонування й у зв'язку з вирішенням питання щодо механізму їх соціальної дії й ефективності. Цей підхід допомагає глибше пізнати соціальну сутність злочинів, передбачених нормами Особливої частини кримінального права, їх суспільну небезпечність і правильно вирішувати питання щодо обґрунтованості кримінально-правових заборон і приписів з точки зору (аксіологічного) підходу, тобто їх цінності (антицінності). У кінцевому підсумку зазначений метод дає можливість дійти висновку щодо ефективності кримінально-правових норм у досягненні завдань забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку й громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, а також у забезпеченні миру й безпеки людства й запобіганні злочинам.

Проведення наукових пошуків з проблем Особливої частини кримінального права із застосуванням соціологічного методу здійснюється, зокрема, шляхом використання конкретно-соціологічних методик (досить часто їх називають «конкретно-соціологічні методи»). До них треба віднести анкетування, опи-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

тування, інтерв'ювання, метод експертних оцінок тощо. Найпоширенішим при дослідженні проблем Особливої частини кримінального права є вивчення документів: архівних кримінальних справ, матеріалів про відмову в їх порушенні, особових справ засуджених, які відбувають покарання, тощо. Використовуючи заздалегідь підготовлену програму, дослідник вивчає акти застосування норм кримінального права – вироків суду, постанов про притягнення до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї, інших документів, що свідчать про вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Подальше оброблення й аналіз одержаної інформації дозволяють підкреслити ефективність застосування норм кримінального права, виявити в певних випадках їх недоліки і в кінцевому підсумку зробити висновок про недостатність або, навпаки, зайвість кримінально-правового регулювання. Важливою соціологічною методикою збирання інформації є *опитування* у формі анкетування або інтерв'ювання. Опитування при розгляді зазначених проблем можна задіяти для з'ясування громадської думки про необхідність криміналізації чи декриміналізації певних діянь, щодо їх пеналізації, ефективності застосування окремих видів покарань за ті чи інші

діяння, що визнаються злочинними, тощо. Досить плідним видається також метод *експертних оцінок*, оперування яким дозволяє вивчити думку стосовно досліджуваних питань тих осіб, які мають необхідні знання й досвід застосування норм кримінального права. Такими експертами можуть бути судді, прокурори, слідчі, досвідчені науковці та ін. Важливими при дослідженні проблем Особливої частини кримінального права є також *статистичні методи*, за допомогою яких аналізуються кількісні та якісні показники злочинів певної групи взагалі і злочинів окремого виду, зокрема.

Таким чином, використання в наукових пошуках конкретно-соціологічних методів є необхідним для аналізу стану, структури й динаміки злочинності в певній сфері, практики застосування кримінального законодавства, громадської думки, що дозволяє виявити недоліки і прогалини в кримінально-правовій охороні відповідних суспільних відносин.

Основоположним принципом дослідження правових проблем Особливої частини кримінального права служить єдність логічного й історичного підходів, що позбавляє, як підкреслює Д.А. Керимов, як від омертвіння логічного, так і від хаосу історичного [11, с. 115]. У філософії права доведено, що поза історичним контекстом, який

пов'язує явища і процеси сучасності з тими, які їм передували, і з тими, які виникнуть на їх підставі у більш-менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати сучасність. І це цілком природно, бо в суспільстві завжди існують залишки минулого, засади сучасного й зародки майбутнього [11, с. 110]. Ось чому для будь-яких наукових пошуків вважаємо необхідним використання *історико-правового методу*, який дає можливість показати генезис проблем кримінальної відповідальності за окремі види злочинів на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування, виявити тенденції розвитку законодавства, прослідкувати його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави, а також розвитком інших галузей права. Це, у свою чергу, дає можливість накреслити шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства на сучасному етапі.

Досить важливе значення в дослідженні проблем Особливої частини кримінального права має *порівняльно-правовий компаративний метод*. Він обумовлюється потребою у формуванні власної української національної правової системи, яка відповідала б сучасним світовим тенденціям правового розвитку й міжнародним стандартам, особливо у сфері охорони

прав та свобод людини і громадянина від суспільно-небезпечних посягань. Даний метод дозволяє вийти за межі своєї національної правової системи, проаналізувати проблеми юридичної науки та практики з кримінального права інших держав, розширити рамки юридичних пошуків, здійснити обмін правовою інформацією, науковими ідеями, врахувати як позитивний, так і негативний юридичний досвід у законотворчості й у правозастосуванні. Порівняльний метод полягає у вивченні правових явищ Особливої частини кримінального права, порівнянні одних і тих же об'єктів і встановленні їх схожостей і розбіжностей. Зіставлення цих об'єктів з точки зору вирішення правової регламентації в різних правових системах кримінального законодавства надає можливість виявити як загальне, так і особливе, як позитивне, так і негативне. Цей метод дозволяє використати встановлене позитивне правове регулювання з указаних проблем і сформулювати пропозиції по вдосконаленню чинного кримінального законодавства і практики його застосування.

Усі ці методи (як і методики) і за їх змістом, і за кількістю використовуваних у науці пізнання проблем Особливої частини кримінального права не є вичер-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ними й можуть бути доповненими іншими, які в даній статті не розглядаються. Але вони доповнюють один одного, розвивають методологічну базу пізнання соціально-правових явищ і утворюють єдине методологічне підґрунтя дослідження проблем Особливої частини кримінального права України як специфічного предмета наукового пізнання. У той же час розглянуті методи

можуть бути використані дослідником в тому чи іншому аспекті за своїм розсудом. Це залежить від обсягу дослідження й від завдань, що стоять перед ним. Це й обумовлює в кінцевому підсумку необхідність використання даних методів пізнання об'єктів соціально-правової реальності у сфері, що регулюється нормами Особливої частини кримінального права України.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Философия права. – М.: НОРМА, 1999. – 336 с. 2. Афанасьев В.Г. Системность и общество. – М.: – Политиздат, 1980. – 368 с. 3. Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С. Філософія права: Навч. посіб. – К.: Атака, 1999. – 336 с. 4. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 378 с. 5. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Харьков, 1992. – 399 с. 6. Васильев А.М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юрид. лит., 1976. – 246 с. 7. Войшвилло Е.К. Понятие. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – 286 с. 8. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41–44. 9. Гаєриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды (проблемы теории и развитие уголовного законодательства Украины): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Харьков, 1994. 10. Денисов Ю.А., Спиридонов Л.И. Абстрактное и конкретное в советском правоведении. – М.: Наука, 1987. – 208 с. 11. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М.: Аванта+, 2001. – 560 с. 12. Козловський А. Систематизація законодавства як гносеологічний процес // Право України. – 2000. – № 2. – С. 49–51. 13. Кондратьев Р., Гернего О. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 2. – С. 43–45. 14. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М.: Юрист, 1972. – 352 с. 15. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – М.: НОРМА, 2000. – 400 с. 16. Матышевский П.С. Ответственность за преступления против социалистической собственности. – Киев: Вища шк., 1983. – 176 с. 17. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник для вузов. – М.: Изд. гр. ИНФА.М-НОРМА, 1997. – 652 с. 18. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков: Вища шк., 1982. – 162 с. 19. Панов Н.И. О точности норм уголовного права и совершенствовании законодательной техники // Правоведение. – 1987. – № 4. – С. 79–82. 20. Тацый В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков: Вища шк., 1988. – 184 с. 21. Тихий В.П. Проблемы уголовно-правовой охраны общественной безопасности (понятие и система преступлений, совершенствование законодательства): Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Харьков, 1987. – 400 с. 22. Філософія права: Навч. посіб. / За заг. ред. М.В. Костецького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с. 23. Юдин Э.Г. Системный поход и принцип деятельности. – М.: Наука, 1978. – 391 с.

Надійшла до редакції 12.12.2008 р.